

ТИПОВІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Цехан Д. М., Єлхін О. В.

Метою статті є виокремлення типових моделей формування доходів за результатами організованої злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості. На підставі аналізу сучасного концепту державної політики у сфері протидії злочинності виокремлено основні напрями її модернізації, зокрема: інституційний, правовий та управлінський. Звернута особлива увага на необхідності зміни концепту розуміння організованої злочинності, зокрема аналізу останньої крізь призму системного підходу, що забезпечить вироблення ефективної державної політики протидії організованій злочинності. Наголошено, що як системне явище злочинність характеризується адаптивністю та здатністю до самовідтворення, що значним чином забезпечується формуванням стійкого фінансового підґрунтя формування таких структур.

На підставі методологічних підходів сформованих економістами виокремлено систему ознак доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності. Сформульовано визначення доходів, які отримані за результатами організованої злочинної діяльності. Розроблено класифікацію доходів, отриманих за результатами організованої злочинної діяльності за критерієм систематичності, а також механізмом їх формування. Запропоновано визначення категорії «обшак», яке може використовуватись у правовій доктрині, зокрема для формулювання законодавчих норм, спрямованих та протидію акумулюванню такого типу доходів з боку злочинних спільнот. Виокремлено два різновиди такої групи доходів, зокрема: сформованих у місцях позбавлення волі та сформованих на волі. Надано структурну характеристику кожному із таких видів кримінальних доходів. Детально проаналізовані основні ознаки злочинних доходів, які сформовані злочинними спільнотами на волі, зокрема визначено їх структуру, неформальні правила використання таких ресурсів, а також неформальні інструменти контролю за обігом таких коштів.

Ключові слова: організована злочинність, злочинні спільноти, доходи, отримані за результатами

злочинної діяльності, класифікація та структура доходів, отриманих за результатами організованої злочинної діяльності.

Tsekhan D. M., Elhin O. V. Typical models of income formation based on the results of organized criminal activities of general criminal orientation

The purpose of the article is to highlight typical models of income generation based on the results of organized criminal activity of general criminal orientation. Based on the analysis of the modern concept of state policy in the field of combating crime, the main directions of its modernization are singled out, in particular: institutional, legal and administrative. Particular attention is paid to the need to change the concept of understanding organized crime, in particular, to analyse the latter through the prism of a systemic approach, which will ensure the development of an effective state policy to combat organized crime. It is emphasized that as a systemic phenomenon, crime is characterized by adaptability and the ability to self-reproduce, which is significantly ensured by the formation of a stable financial basis for the formation of such structures.

On the basis of methodological approaches developed by economists, a system of signs of income obtained as a result of criminal activity has been identified. The definition of income obtained as a result of organized criminal activity has been formulated. The classification of incomes obtained as a result of organized criminal activity was developed according to the criterion of systematicity, as well as the mechanism of their formation. A definition of the category "obschak" is proposed, which can be used in legal doctrine, in particular for the formulation of legislative norms aimed at and against the accumulation of this type of income by criminal communities. Two varieties of such a group of incomes are distinguished, in particular: those generated in places of deprivation of liberty and those generated at liberty. A structural description of each of these types of criminal income is provided. The main features of criminal income, which are formed by criminal communities at large, are analysed in detail, in particular, their structure, informal rules for the use of such resources, as well as informal tools for controlling the circulation of such funds are determined.

Key words: *organized crime, criminal communities, income derived from criminal activity, classification and structure of income derived from organized criminal activity.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із ключових завдань сучасної України є формування дієвої політики протидії організованих злочинності різних форм спрямованості, що підтверджується положеннями Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 року №56/2022. Аналітичне опрацювання та системний аналіз сучасного концепту державної політики у сфері протидії злочинності дозволяє виокремити три основних напрями її модернізації:

по-перше, інституційний, у межах якого здійснюється: а) структурно-функціональна перебудова правоохоронних органів, що здійснюють протидію організованих злочинності; б) формування нових державних інституцій, спрямованих на протидію організованим формам злочинної діяльності. При цьому, необхідно наголосити, що за цим напрямом, наразі, пріоритетом визначено протидію організованих злочинності економічної та корупційної спрямованості;

по-друге, правовий, у межах якого відбувається посилення кримінальної відповідальності за організовані форми злочинної діяльності, зокрема встановлення кримінальної відповідальності за діяльність злочинних спільнот, посилення рівня кримінально-правового впливу на діяльність суб'єктів злочинного впливу та криміналізація діянь, які традиційно у науковій доктрині відносились до інфраструктурних елементів організованої злочинності (злочинні зібрання «сходки»);

по-третьє, управлінський у межах якого здійснюється: а) формування нових моделей прийняття управлінських рішень у сфері протидії злочинності; б) формується та поступово впроваджується у практичну діяльність інтегрована система оцінки ризиків, спрямована на своєчасне інформування управлінської ланки правоохоронних органів щодо пріоритетних напрямів оперативної уваги у відповідній часовій перспективі; в) впровадження нових інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення, зокрема методології та інструментів розвідувальної аналітики [док. див.: 1; 2; 4; 6; 7].

У той же час, необхідно звернути увагу на те, що формування ефективної стратегічної моделі політики протидії організованих злочинності потребує вибору відповідного концепту розуміння

останньої. Наразі, на шпальтах наукових видань, точаться гострі дискусії щодо вибору філософсько-методологічної платформи для пояснення сутності злочинності. З одного боку плюралізм наукових поглядів призводить до інтенсифікації наукових пошуків та формування погляду на проблему під різними кутами зору, а з іншого - до відсутності несуперечливого та усталеного розуміння концептуальних основ, які мають стати підґрунтям для формування відповідної державної політики. На нашу думку, з урахуванням криміногенних процесів у державі, оптимальним є запропонований дослідниками підхід щодо розуміння злочинності як складної системи, а не простої сукупності кримінальних правопорушень, вчинених на відповідній території за відповідний проміжок часу, витоки якого знаходяться у радянській кримінологічній доктрині [док. див.: 3; 5; 8].

Обираючи такий концептуальний підхід, слушно звернути увагу, що однією із ключових характеристик сучасної злочинності як системного явища є здатність до самовідтворення (самозбереження), тобто стійкий процес відтворення структур і зв'язків між ними, постійний процес підтримки рівноваги системи з навколишнім середовищем. Ця властивість системи є базовою, так як без неї вона припинить своє існування. Особливо необхідно наголосити, що вказаній системі притаманні саме внутрішні ресурси, які забезпечують її самовідтворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх років питання організованої злочинності та механізмів її самовідтворення досліджувались значною кількістю вчених, зокрема: Л.І. Аркушою, Ю.П. Аленіним, В.П. Захаровим, В.П. Корж, В.А. Некрасовим, Д.Й. Никифорчуком, О.О. Подобним, В.Г. Севруком, В.В. Тіщенком, О.С. Тарасенком, Д.М. Цеханом, С.С. Чернявським та іншими науковцями.

У той же час, недостатньо дослідженою залишається проблематика формування та подальшого використання фінансового підґрунтя, сформованого за результатами злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості.

Метою статті є характеристика основних моделей формування, акумуляції та розпорядження доходами, які отримані за результатами організованої злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Одним із таких ресурсів, які забезпечують самовідтворення злочинності є фінансові інструменти та доходи сформовані за результатами злочинної діяльності.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Принагідно наголосимо, що незважаючи на важливу роль вказаного структурного елемента у алгоритмах самовідтворення злочинності, вказане питання залишається недостатньо дослідженим у межах наук кримінально-правового циклу. Узагальнення наукових джерел свідчить, що предметом наукового пошуку, як правило є: а) обіг майна, здобутого за результатами різних форм злочинної діяльності; б) легалізації, відмивання доходів отриманих злочинним шляхом.

Слушно зауважити, що незважаючи на наявність у таких діях ознак самостійних кримінальних правопорушень, крізь призму структурно-діяльницького підходу їх можна визначити як «постдіяння», які можливі лише за результатами вчинення інших кримінальних правопорушень. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових робіт щодо механізму, технологій та моделей злочинної діяльності, вченими не приділено достатньо уваги вивченню моделей формування таких доходів, тобто їх генезису та форми початкової акумуляції. Базуючись на методологічній основі запропонованій економістами можна виокремити ознаки «доходів, одержаних за результатами злочинної діяльності», зокрема: *по-перше*, формуються за результатами вчинення одиничних діянь чи складних злочинних технологій, відповідальність за які передбачена КК України. У контексті цього, необхідно звернути увагу, що категорія «доходи, отримані за результатами злочинної діяльності» є складовим елементом категорії «доходи, отримані за результатами протиправної діяльності», оскільки остання включає й доходи отримані за результатами вчинення адміністративних правопорушень та інших форм протиправної активності, які не є кримінально караними і тому не входять до структури предмету нашого дослідження; *по-друге*, існують в об'єктивній реальності у формі грошових коштів та інших матеріальних об'єктів, які піддаються грошовій оцінці та мають відповідну вартість; *по-третьє*, не можуть безапеляційно пов'язуватись із відповідним систематичним хронологічним показником, через не системність та епізодичність злочинної діяльності; *по-четверте*, відсутність чіткої прогнозованості розміру такого доходу у зв'язку із наявністю диференційованого спектру факторів, які не можуть бути абсолютно прогнозовані та проконтрольовані суб'єктом злочинної діяльності.

Зважаючи на викладене, можна відзначити, що **доходи отримані за результатами злочинної діяльності** - це хронологічно та кількісно не прогнозовані надходження матеріальних об'єктів, які

мають виражену грошову вартість внаслідок вчинення суб'єктом/групою суб'єктів діянь відповідальність за які передбачена КК України.

Складність структури злочинної діяльності, яка спрямована на отримання злочинних доходів, вимагає диференційованого підходу щодо аналізу моделей їх формування та класифікації останніх. Так, перш за все, на нашу думку, необхідно класифікувати злочинні доходи за хронологічною систематичністю їх формування, зокрема:

по-перше, злочинні доходи, які формуються спонтанно і не прогнозовано щодо їх кількісно-якісних показників. Щодо вказаної групи доходів, то необхідно відзначити, що останні характерні для автономних злочинців та злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості на початковому етапі їх злочинної діяльності. Значною мірою, наведене пов'язано із низьким рівнем ідеологічно-психологічної організації злочинного угруповання на початковому етапі формування та функціонування, зокрема: а) відсутності стійкої визначеності щодо тривалості функціонування злочинного угруповання та подальшої стратегії злочинної діяльності; б) невизначеності із базовою формою злочинної діяльності, що призводить до вчинення широкого спектру злочинів загальнокримінальної спрямованості; в) відсутність потреби у стійкому надходженні доходів для забезпечення злочинної діяльності групи, оскільки для вчинення злочинів використовуються підручні засоби та фізична сила безпосередніх виконавців злочинів; г) доходи отримані отриманні внаслідок злочинної діяльності використовуються для задоволення примітивних базових потреб (придбання одягу, спиртних напоїв, наркотичних засобів) і, тому, потреба в отриманні злочинного доходу прямо корелює із вказаними факторами. У той же час, необхідно відзначити і варіативну модель формування доходів такими групами: а) *ситуативна модель* - вчинення нових злочинів за гострої потреби отримання доходу для задоволення своїх потреб; б) *систематична модель* - не встановлення групи правоохоронними органами, розвиток почуття безкарності і, як наслідок, прагнення сформувати системну модель отримання злочинних доходів;

по-друге, доходи, які формуються систематично із відносною прогнозованістю кількісно-якісних показників. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що такий тип доходів характерний для злочинних угруповань із такими базовими ознаками: а) стійкість та наявність усталеної структурної побудови (ієрархічний чи мережевий тип);

б) наявність чітко вираженої форми базової злочинної діяльності; в) вчинення учасниками угруповання злочинів є основною формою їх соціальної практики та формою зайнятості; г) контроль за окремими сегментами кримінальних ринків (кримінальний ринок наркотиків, зброї, підакцизних товарів) та/або секторів економіки; д) наявність стійкої потреби у систематичному фінансовому забезпеченні злочинної діяльності угруповання; е) стійкі зв'язки з іншими суб'єктами, які входять до структури кримінального середовища, зокрема «ворами в законі»; ж) наявність неформальних зобов'язань щодо необхідності відрахування частини доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності в «общак» для підтримки кримінальних інституцій та криміналізації окремих об'єктів та сфер, зокрема установ виконання покарань. Закономірно відзначити, що такий тип доходів формується у моделі, яка обґрунтована інституційними економістами та як основний концепт допускає, що злочинці діють за правилами раціональних економічних агентів, зокрема оцінюють потенційний дохід та систему ризиків, яка пов'язана із злочинною діяльністю.

Продовжуючи, можна також запропонувати класифікацію доходів за механізмом їх формування, зокрема алгоритмом безпосереднього надходження до суб'єкта, який здійснює подальше розпорядження останніми.

Використовуючи наведений критерій, на нашу думку, до *першої групи* можна віднести доходи, які отримані особою чи групою осіб за результатами здійснення ними злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості. Вказаний тип доходів характеризується такими базовими ознаками: а) низький рівень прогнозованості кількісно-якісних показників; б) надходження у формі матеріальних цінностей, які потребують подальшої реалізації та/або у формі готівкових коштів; в) отримуються у результаті вчинення злочину безпосередньо суб'єктом подальшого розпорядження такими доходами; г) використовуються особою чи групою осіб на власний розсуд, як правило, для забезпечення власних потреб та продовження злочинної діяльності.

До *другої класифікаційної групи* на нашу думку, можна віднести доходи, які сформовані опосередковано за результатами злочинної діяльності. До типових ознак таких доходів можна віднести: а) відносно високий рівень прогнозованості кількісно-якісних показників; б) надходження у формі готівкових коштів; в) суб'єкт розпорядження такими доходами, як правило, не при-

ймає участі у злочинній діяльності за результатами якої вони сформовані; г) використовуються за «цільовим» призначенням; д) їх використання контролюється іншими суб'єктами, які визначенні лідерами злочинного середовища, а в окремих випадках і особами, які забезпечують їх безпосереднє формування. Ще з радянський часів однією із форм існування, вказаної групи доходів, одержаних за результатами злочинної діяльності є «общак». Слушно звернути особливу увагу на те, що незважаючи на тривалу історію існування такого типу злочинних доходів, останні не стали предметом систематичного наукового дослідження у результаті чого: а) відсутнє наукове визначення вказаної категорії; б) нерозроблені чіткі та логічно обґрунтовані класифікації; в) не систематизовано основні напрями використання такої групи злочинних доходів. Так, аналіз наукових джерел свідчить, що дослідники, як правило, послуговуються публіцистичними формулюваннями, які складно імплементувати у правотворчу та правозастосовну практику. У результаті цього, приймаючи зміни до КК України, спрямовані на посилення кримінально-правової протидії діяльності злочинних спільнот та лідерів кримінального середовища, механізми формування вказаної групи доходів залишились без належних засобів кримінально-правового впливу, що створює передумови для стійкого та систематичного продовження формування економічного підґрунтя організованої злочинності.

Використовуючи теоретичні підходи сформовані у межах економічної науки можна відзначити, що «общак» - це сукупність різного типу активів, сформованих за результатами злочинної діяльності, які контролюються особами, наділеними відповідними повноваженнями щодо розпорядження ними суб'єктами підвищеного злочинного впливу і використовуються для самовідтворення організованої злочинності та криміналізації соціальних інституцій.

Складність структури та форм організації злочинності, дозволяє констатувати наявність двох основних видів таких активів:

по-перше, сукупність активів («общак»), сформований у місцях позбавлення волі. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що «общак», сформований у місцях позбавлення волі характеризується відповідною системою ознак:

- структурно складається із об'єктів різного типу (продукти харчування, готівкові кошти, тютюнові вироби та алкогольні напої, наркотичні засоби);

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

- характеризується особливим механізмом формування та подальшого поповнення, зокрема: а) відрахування відсотку з прибутку, отриманого за результатами організації обігу в установах виконання покарань заборонених предметів і речовин; б) постачання до установи виконання покарань наркотичних засобів, які в подальшому можуть входити до структури таких активів; в) відрахування частини прибутку від організації незаконних азартних ігор в установах виконання покарань; г) надходження відповідних активів з волі за рішенням суб'єктів підвищеного злочинного впливу; д) надходження окремих активів від родичів засуджених у способи, які визначені у кримінально-виконавчому законодавстві із подальшим включенням їх до структури таких активів. Необхідно звернути увагу, що готівкові кошти, які зокрема частково входять до структури «общака» отримуються у формі так званих «заявок з волі» за таким механізмом: особи, які знаходяться на волі передають готівкові кошти суб'єктам, які мають безперешкодний доступ на територію установи виконання покарань з подальшою передачею таких коштів відповідному засудженому;

- має відносно стійке цільове призначення: а) забезпечення комфортних умов відбування покарання у виді позбавлення волі для суб'єктів злочинного впливу; б) фінансова підтримка засуджених, які повністю асоціюють себе із кримінальним середовищем; в) фінансова підтримка окремих форм злочинної діяльності в установах виконання покарань, зокрема й вчинення дій спрямованих на дезорганізацію роботи установи виконання покарань та організації масової непокорності засуджених законним вимогам адміністрації; г) формування стабільного економічного підґрунтя для здійснення суб'єктами злочинного впливу кримінального менеджменту в установах виконання покарань; д) встановлення корупційних відносин із адміністрацією та персоналом установи виконання покарань.

Фактично, можна відзначити, що вказана сукупність активів за своїм стратегічним цільовим призначенням спрямована на криміналізацію установ виконання покарань та створення умов для організації кримінального менеджменту у таких установах суб'єктами підвищеного злочинного впливу;

по-друге, сукупність активів («общак») сформований на волі. Принагідно наголосити, що на відмінну від сукупності активів акумульованих в установах виконання покарань «общак», сфор-

мований на волі, як інституційна економічна складова організованої злочинності пройшов значний економічний шлях сутнісної трансформації та характеризується власною системою типових ознак, зокрема:

- структурно складається із різних форм активів, які є швидко ліквідними та можуть за необхідності бути використані за функціональним призначенням;

- акумульована система активів перебуває у процесі постійної диверсифікації у відповідності до оперативної обстановки, яка склалась та економічних реалій суспільства. Така перманентна диверсифікація стратегічно виконує дві основних функції - забезпечення безпеки таких активів від можливого виявлення правоохоронними органами та отримання додаткового доходу від їх використання. При цьому, необхідно зауважити, що така диверсифікація має свою внутрішню логіку, зумовлену особливостями злочинної діяльності як форми соціальної практики, зокрема такі активи диверсифікуються на дві групи:

а) готівкові грошові кошти не обмежені складними механізмами їх залучення для вирішення певних задач. Водночас, необхідно звернути увагу, що спостерігається тенденція до використання електронних грошей як окремого виду швидко доступних активів, що додатково зумовлено низьким рівнем контролю з боку держави за функціонуванням цього фінансового інструменту;

б) інші фінансові активи та інструменти, які за функціональною спрямованістю не вирішують операційні задачі злочинної діяльності, а спрямовані на примноження такої групи активів за рахунок їх використання на фінансових ринках. До структури цієї групи можуть входити окремі види фінансових активів (нерухомість); фінансові зобов'язання із правом вимоги чи перепродажу; похідні фінансові інструменти;

- контроль за акумуляцією, збереженням, забезпеченням безпеки та розподілом таких активів здійснюється суб'єктом підвищеного злочинного впливу або особою, яка визначена групою суб'єктів підвищеного злочинного впливу за рішенням прийнятим на злочинному зібранні («сходці»).

У той же час, необхідно відзначити, що останнім часом, спостерігається тенденція щодо залучення до адміністрування та збереження таких активів осіб, які не мають кримінального минулого та не притягувались до кримінальної відповідальності, але підтримують стійкі зв'язки із

лідерами та активними учасниками злочинного середовища. Крім того, необхідно звернути увагу, що описана вище диверсифікація акумульованих активів призводить до необхідності залучення професійних фінансистів для їх обслуговування та організації інвестицій у реальні сектори економіки та інші сфери, які можуть становити інтерес для злочинного середовища. Саме тому, у практичній площині з метою організації протидії акумуляції та використання такого типу активів, необхідно акцентувати увагу на можливому розподілі останніх між різними суб'єктами, зокрема й особами, які ніколи не потрапляли у поле оперативної уваги оперативних підрозділів, які здійснюють протидію організованій злочинності;

- наявність неформальних правил щодо порогових сум грошових коштів, які можуть бути використанні за одноосібним рішенням особи, яка відповідає за акумулювання та розпорядження таким типом злочинних активів;

- наявність неформальних інструментів контролю за використанням таких активів, особою якій довірена їх акумуляція та розпорядження, зокрема право вимоги з боку суб'єктів злочинного впливу надання «звітності» щодо необхідно та обґрунтованості використання відповідної частини ресурсів для вирішення конкретних задач, які відповідають інтересам розвитку злочинних спільнот;

- наявність відповідного цільового призначення таких акумульованих активів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно акцентувати увагу на таких основних тезах: а) необхідності формування методологічного підходу до розуміння злочинності як складної системи, яка характеризується ознаками адаптивності та самовідтворення; б) виокремлені фінансової основи функціонування злочинних спільнот у самостійний об'єкт наукового дослідження у контексті їх самовідтворення та розвитку; в) розроблення комплексної методології дослідження формування та акумуляції таких

доходів крізь призму моделей сформованих економічною наукою.

Література

1. Бусол О.Ю. Організація аналітичної розвідки в оперативних підрозділах МВС України: дис.... канд. юрид. наук.: 21.07.04. К. 2009. 261 с.
2. Довідник керівника поліції - поліцейська діяльність керована розвідувальною аналітикою: навчальний посібник. Київ: «Видавництво Людмила». 2019. 120 с.
3. Дрьомін В.М. Інституційна теорія злочинності та криміналізація суспільства: дис.... докт. юрид. наук.: 12.00.08. Одеса. 2010. 428 с.
4. Основи кримінального аналізу: посіб. з елементами тренінгу / О.Є. Користін, С.В. Албул, А.В. Холостенко та ін. Одеса: ОДУВС, 2016. 112 с.
5. Сметаніна М.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія. Харків: Право. 2016. 192 с.
6. Тактичний кримінальний аналіз: теорія та практика: навчальний посібник. МВС України, ДНДІ, ОДУВС. Одеса: РВВ ОДУВС. 2019. 216 с.
7. Федчак І.А. Основи кримінального аналізу: навчальний посібник. Львів.: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 288 с.
8. Цехан Д.М. Злочинність у місцях позбавлення волі як система. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. 2019. №5. Т.2. С. 229-234.

Цехан Д. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри криміналістики*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Єлхін О. В.,

*аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*